

DAGNY JUEL OG STANISŁAW PRZYBYSZEWSKI – 'KULTURARBEIDERE' FOR NORGE OG POLEN

ALEKSANDRA SAWICKA

University of Oslo

ABSTRACT. The article is an attempt to present Dagny Juel and Stanisław Przybyszewski's role in strengthening the cultural links between Norway and Poland. The Przybyszewskis' contacts with Edvard Munch, Gustav Vigeland and other Scandinavian artists from the "Zum schwarzen Ferkel" tavern in Berlin and the Kristiania (Oslo) circles have been portrayed. The couple, promoting links among the bohemian artists as well as through their translation work, exerted a paramount impact on shaping the cultural life of Central Europe. What is more, the life of those extraordinary personalities proved to be a source of inspiration for numerous Polish and Norwegian artists. The article includes information about paintings and sculptures presenting Dagny Juel and her husband.

Slutten på 1800-tallet er en av de mest fruktbare periodene når det gjelder de kulturelle bånd mellom Polen og Skandinavia. Hva angår Norge og Polen (som den gang ikke fantes på Europa-kartet), var Stanisław Przybyszewskis ekteskap med Dagny Juel et spesielt viktig bindeledd. Ved å knytte seg til den norske pianistinnen åpnet den polske forfatteren opp for et nytt, fargerikt kapittel i historien om kunstnerforbindelsene mellom de to landene. På samme måte som polakkenes frihetskamp hadde engasjert nordmennene på første halvdel av 1800-tallet, ikke minst takket være Welhaven og Wergeland, gjorde den nye norske kunsten seg gjeldende i det delte Polens kunstmagasiner på slutten av århundret.

Forbindelsene mellom Dagny Juel, Stanisław Przybyszewski, Edvard Munch og Gustav Vigeland er allerede blitt beskrevet i de respektive personenes bio-

grafier, men også i artikler av Jan Brodal,¹ Martin Nag² og Ole Michael Selberg.³ I denne sammenheng – ved å anvende flere sitater og en del ny informasjon som klart viser forbindelsene mellom norske og polske kunstnere – i denne sammenheng, skal jeg forsøke å sortere de opplysningene som berører ekteparet Przybyszewskis nærvær i de to landenes kunstmiljø, samt deres bidrag til populariseringen av kultur, deres 'kulturarbeid'.

Stanisław Przybyszewski, som ble født i 1868 i Lojewo i den prøyssiske delen av Polen, hadde vel i sine ungdomsår knapt noen idé om at han en vakker dag skulle spille en betydelig rolle for opprettelsen av forbindelser mellom polske og norske kunstnere. Som ung gutt måtte han beskytte seg mot sin strenge far (en lærer fra landsbygda) og søke tilflukt hos sin mor (en deklassert adelskvinne), som med sin kjærlighet for musikk vakte sin sønns interesse for pianospill. Som Stanisław selv senere bekreftet, mente han den gang at hvis han skulle velge en kunstnerkarriere, måtte det snarere bli som pianist enn som forfatter. Han fikk sin grunnskolegang i Torun og Wagrowiec, men bestemte seg like etter artium for å påbegynne studier i Berlin. Til tross for sin interesse for medisin, valgte han arkitektur, fordi han ved å studere dette faget kunne søke om stipend. Dette var i 1889 – to år senere debuterte han som forfatter med essayet *Zur Psychologie des Individuums: Chopin und Nietzsche*. Deretter kom oppfølger-essayet *Zur Psychologie*, som omhandlet den svenske kritikeren og litteraten Ola Hansson. Med dette forlot Przybyszewski sine akademiske studier for godt og engasjerte seg helhjertet i Berlins kunstnerliv. Høsten 1892 hadde bohem-kretsen – hvis medlemmer, foruten tyskere, også besto av kjente skandinaver som Edvard Munch og August Strindberg – kroen 'Zum Schwarzen Ferkel' ('Den sorte gris') som tilholdssted. Og det var her Stanisław Przybyszewski første gang møtte Dagny Juel.

Dagny Juel ble født i 1867, som datter av distriktslegen i Kongsvinger. Allerede i ungdomsårene hadde hun sterke kunstneriske interesser; hun studerte musikk i Kristiania, var en hengiven leser, og gjorde små blyant-skisser. Disse skissene er kanskje ikke særlig gode, men avspeiler Dagnys interesse for ulike former for plastisk kunst. Da hun i 1893 kom til Berlin for å studere

¹ J. Brodal, Stanisław Przybyszewski and Dagny Juel – a Literary Partnership, i: P. Paszkiewicz (red.), *Totenmesse. Modernism in the Culture of Northern and Central Europe*, Warszawa 1996.

² M. Nag, Konfrontacje. Stosunki między Edwardem Munchem, Gustawem Vigelandem. Stanisławem Przybyszewskim oraz Dagny Juel-Przybyszewską, i: *Edward Munch 1863–1944. Wystawa obrazów olejnych, akwarel, rysunków i grafik ze zbiorów Muzeum Muncha i Gallerii Narodowej w Oslo* (utstillingskatalog), Muzeum Narodowe i Warszawa 1977; M. Nag, Kongsvinger-kvinne og verdensborger. Dagny Juel som dikter og kulturarbeider, *Solør-Odal* (spesialhefte), 1987; M. Nag, Stanisław Przybyszewski. Verdenslitteratur i Kongsvinger, *Solør-Odal* (spesialhefte), 1991.

³ O.M. Selberg, Stanisław Przybyszewski og 1890-årenes norske kunst og litteratur, *Samtiden*, 79 årg., 1970; O.M. Selberg, Esej Stanisława Przybyszewskiego 'Ein Unbekannter' w świetle nowego materiału, *Pamiętnik Literacki*, nr. 1, 1973.

pianospill, befant hun seg plutselig midt i kunstner-kretsen på 'Den sorte gris'. Her ble hun som nevnt kjent med Przybyszewski, som snart ble hennes ekte-mann. I årene 1894 til 1898 var de to stadig på farten rundt i Europa; de reiste bl.a. i Frankrike og Spania, og tilbrakte lange perioder i Berlin og Kongs-vinger. I 1898 flyttet ekteparet med sine to små barn til Kraków, hvor Stanisław ble redaktør for kunsttidsskriftet 'Życie' ('Livet'). Likevel, tilbake i Polen får de det alt annet enn lett – Stanisław innleder et lidenskapelig forhold til sin venns hustru Jadwiga Kasprowiczowa, og Dagny reiser hjem til Norge. I 1901 bestemmer ekteparet seg for å begynne et nytt liv sammen, selv om Przybyszewski holder fast ved sin elskerinne. Dagny føler seg sikker på at hun har gjenvunnet sin manns kjærlighet, noe som viser seg å ikke være tilfelle. Dermed legger hun ut på den tragiske reisen til Tiflis sammen med Władysław Emeryk, en av parets unge 'husvenner', som er ulykkelig forelsket i henne, som til slutt skyter henne og deretter seg selv på et georgisk hotellrom.

Det er ingen enkel sak å systematisere forholdene som knytter Dagny Juel og Stanisław Przybyszewski til kunstlivet i Norge og Polen. Forbindelsene var mange, og i tillegg varte kontaktene mellom kunstnere ofte i flere år. Jeg har derfor valgt å konsentrere meg om de mest interessante og foreta en tematisk inndeling av dem. Med fare for visse kronologiske forskyvelser skal jeg likevel forsøke å fremstille forholdene i den rekkefølge de inntraff.

DAGNY, STANISŁAW OG EDVARD MUNCH

Vi bør begynne med Edvard Munch. Man sier som oftest at det var Munch som introduserte Dagny Juel til 'Den sorte gris'. Men allerede før Dagny for første gang var på vertshuset – og skapte kaos i de fleste stamgjestenes hjerter – hadde Munch rukket å bli kjent med Przybyszewski nettopp i dette miljøet. Munch hadde kommet til Berlin høsten 1892 for å presentere sine bilder. Dessverre hadde publikummet i Berlin ingen forståelse for den norske malerens arbeider, og utstillingen stengte etter kort tid. Likevel var Stanisław Przybyszewski blitt fascinert av denne høyst utradisjonelle billedkunsten; han til-egnet Munch sitt essay *Psychischer Naturalismus* som kom ut i 1894 i Berlin-tidsskriftet *Freie Bühne*. Samme år så *Das Werk des Edvard Munch* dagens lys. Przybyszewski var en av medredaktørene av denne boken, i tillegg til Franz Servaes, Willy Pastor og Julius Meier-Graefe. Det 53-siders manuskriptet finnes i dag i samlingene til Kasprowicz-museet i Inowrocław.

Da Przybyszewski tok over redaktørstolen i det Kraków-baserte tidsskriftet 'Życie', publiserte han her det samme Munch-essayet på polsk i syklusen *Na drogach duszy* (*På sjelens veier*). I 1902 kom teksten også i bokform. Slik oppsummerer polakken sine inntrykk vedrørende den norske kunstnerens arbeid:

Jeg er ikke i stand i denne korte artikkelen til å gi en uttømmende karakteristikk av denne mektige skikkelsen. Jeg vil bare rette oppmerksomheten mot ham, fordi han hugger nye

veier i jomfruelige skoger, bryter seg frem gjennom de tettete busker og kratt, brekker ned grener på veien, alt for å legge igjen spor til andre. Han har for første gang gjenskapet sjelens nakne tilstander, slik de fremstår – selv-tilstrekkelige, fullstendig uavhengige av hjernens virksomhet. Hans bilder er intet mindre enn sjele-preparater malt i det øyeblikk, da enhver av fornuftens stemmer blir taus, enhver begrepsmessig virksomhet opphører – preparater som forestiller sjelen idet den vrir seg og steiler i ville utbrudd, idet den vansmekter i sin dystre dvaskhet, skriker av smerte og hylr av sult.⁴

Przybyszewski illustrerte sin analyse av Munchs arbeider med reproduksjoner av kunstnerens bilder. På denne måten kunne Kraków-publikummet få se bl.a. *Skriket* og *Madonna*, som ble gjengitt med tittelen *Symbol*. Skuespilleren og forfatteren Gabriela Zapolska uttrykker sin vemmelse angående nettopp dette bildet:

De viste meg noe som skulle være et mesterverk: i midten sto en forferdelig kjerring med hengebryst. Ved siden av henne to glass og i dem to fostre med gigantiske hoder. Jeg spurte hva det var og fikk til svar at det var en Madonna! Jeg kunne ikke dy meg: "Du store min!", sa jeg, "Gudsmoderen var frisk, hun gikk svanger med Vår Herre Jesus i ni måneder og aborterte aldri (...)." De så på meg med forakt og satte bort sin madonna.⁵

Heller ikke de andre reproduksjonene som ble gjengitt i 'Życie' falt i Kraków-publikumets smak. I et privatbrev uttrykker Kraków-fruen Helena Pawlikowska sin mening om bildene på følgende måte:

(...) forstår du Przybyszewskis fortolkning av Munchs bilder? Jeg tror jeg forstår, men jeg betakker meg for disse bildene av sjelens tilstand. *Symbol* er dårlig tegnet, og rammene er uanstendige; i et anstendig hjem kan man da ikke ha liggende ting som et ufødt foster med et ekkelt tilbehør, krimskrams, ved siden av dette; forresten, slik kvinnen er komponert i *Symbol*, kan hun ikke være en mor. Hun i *Gjenferd* ser ut som en halvribbet høne. I det hele tatt sier jeg høflig 'nei takk' til slike bilder. Hun som sitter på broen, skriker noe aldeles forferdelig, men vi vet ikke hvorfor. Lille Michal og Hania er like flinke til å tegne slike innsjøer og skoger.⁶

Til tross for polakkenes kritiske mottakelse av Munchs kunst er det viktig å understreke at uten Przybyszewskis virksomhet ville den ikke ha blitt kjent i Polen så raskt. Dagny Przybyszewska var også involvert i populariseringen av malervennens arbeider; hun spilte en ikke uvesentlig rolle i forberedelsene til Munchs grafikk-utstilling i Warszawa. Da hun kom til byen våren 1901, bare noen uker før sin tragiske død, prøvde hun å få flere av byens kunstkjennere interessert i landsmannens arbeider. Hun skriver til Munch i et brev:

Krywult er den fornemste kunstsalon i Warschau og du kan trygt betro ham dine bilder. Jeg tror også du kan tjene godt på din utstilling her. Jeg skal nu straks de allerførste dage undersøke alt nøiagtig og så skrive til dig igjen. Jeg skal tale med Krywult, jeg skal også tale med en ven – en kunstsamler – som kjender til alle sådanne forhold her, for at man kan få de flestmulige penge ud af det (...)

⁴ S. Przybyszewski, *Na drogach duszy*. I. Edward Munch, *Życie*, nr 43 og 44, 1898.

⁵ G. Zapolska, *Listy*, red. S. Linowska, b. 1, Warszawa 1970, s. 556.

⁶ S. Przybyszewski, *Listy*, red. S. Helsztyński, b. 1, Warszawa 1937, s. 212, note 1.

A propos din mappe – jeg tror for eksempel at Jasinski – kunstsamleren – skulde vilde kjøpe nogle af dine lithografier, kanskje en hel mappe; glem ikke at skrive, hva du tager for dem. J. samler netop lithografier, træsnit, raderinger.⁷

Til slutt ble det bestemt at utstillingen skulle utsettes til neste sesong. Dagny forklarte Munch hvorfor:

Jeg har nu talt med Krywult og med andre mennesker som har rede på kunstforholdene her i Warschau og alle er enige om, at det er for sent at udstille nu i vår. I oktober-november er bra ellers i februar-mars. Altså om du vil vente til du selv blir frisk og kan komme, så skriv til mig igjen og, om du ønsker det, skal jeg da aftale alt med Krywult. Jeg tror ikke du kan forlange høiere honorar end f.ex. 600 kr. og alle omkostninger med fragt og sådant dekket. Derimod tror jeg temmelig sikkert at jeg skal få solgt adskillige lithografier for dig, bare du vil sende mig dem straks.⁸

I et noe kaotisk brev, som adressaten mest sannsynlig ikke rakk å besvare, skriver Munch:

Du ser min Slaphed er meget stor – Jeg har endnu ikke fået sammen Gravureerne enda de ligger på mit Værelse – Nu har jeg forøvrigt ikke alle – f.Ex. Skrig blot i et Expl. og kan altså ikke sende det. Jeg skal imidlertid nu om et Par Dage se at få sammen hva jeg kan – det er vel nu forsent – Med Hensyn til Kunsthandleren: Så var det vel bedst så snart jeg kan bestemme noget – at gjøre en Kontakt med ham – Hvis han vil betale 600 Mk eller Kroner så er jeg dermed fornøiet.⁹

Dessverre la Dagny ut på sin siste reise til Tiflis og det lyktes henne ikke å fullføre det påbegynte arrangementet. Hennes anstrengelser var imidlertid ikke bortkastet: Etter Dagny Przybyszewskas død fortsatte Krywult forhandlingene med Munch angående utstillingen. Dagnys strategier for å presentere Munch i Warszawa bar frukter vinteren 1903. I desember dette året åpnet Aleksander Krywult-salongen en utstilling av den norske kunstnerens grafikk. Det ble utstilt nærmere 70 arbeider, bl.a. *Kvinne og vampyr* og *Portrett av Strindberg*. Dermed kunne folk i Warszawa stifte bekjentskap med den norske kunstneren, noe som først og fremst hans norske venn, Dagny Juel Przybyszewska, skal ha æren for. Noen av disse arbeidene ble kjøpt av polske kunstsamlere og ni av dem finnes i dag i Universitetsbibliotekets samlinger i Warszawa.

Ekteparet Przybyszewskis bekjentskap med Edvard Munch viste seg å være produktiv ikke bare med tanke på populariseringen av hans kunst utenfor

⁷ D. Przybyszewskas brev til E. Munch, udatert., mest sannsynlig fra ca. 16.03.1901 (Munch-museet i Oslo – jf. A. Brenna, Edvard Munch og Dagny Juel, *Samtiden*, nr. 1, 1978, s. 61; Brenna daterer brevet til ca. 23–26 mars 1901, men jeg mener at det har blitt skrevet litt tidligere).

⁸ D. Przybyszewskas brev til E. Munch, udatert., mest sannsynlig fra annen halvdel av april 1901 (Munch-museet i Oslo – jf. A. Brenna, Edvard Munch og Dagny Juel, *Samtiden*, nr. 1, 1978, s. 64).

⁹ E. Munchs brev til D. Przybyszewska, udatert., mest sannsynlig fra månedsskiftet april-mai 1901 (Munch-museet i Oslo – jf. M. Nag, *Kongsvinger-kvinne...*, s. 38f.). Det bør nevnes at Nag, som ser på dette brevet som Dagnys nestsiste, daterer det til april 1901. Etter min mening, tatt i betraktning innholdet av Dagnys siste brev fra annen halvdel av april, må Munchs svar ha blitt skrevet etter at han mottok nettopp dette brevet.

Norges grenser. Ifølge Przybyszewski var hans eget verk *Totenmesse* inspirasjonskilden til maleriet *Skriket*. I sine *erindringer Mine samtidige (Moi współczesni)* skriver polakken:

Da min studie om Munch utkom, var hele det litterære kostebinderi overbevist om at jeg har blitt sinnsforvirret. Munch oppsøkte meg, dypt rørt:

– Jeg er forferdet over at noen kan belure meg i mine hemmeligste skaperøyeblikk – men jeg har beluret deg, jeg også.

Neste dag viste han meg sitt berømte bilde som jeg nå ustanselig ser gjengitt i bøker om futurismen: *Skriket* (...) Jeg kan ikke forestille meg at et litterært verk – i dette tilfelle *Totenmesse* – kan gjengis i mektigere farger.¹⁰

Rent bortsett fra hvordan Przybyszewski omgår sannheten med disse ordene, er det viktig å merke seg at ekteparet Przybyszewski i flere år – faktisk helt frem til Dagnys død – var meget gode venner med Munch. Stanisław tilegnet ham sogar sin bok *Satans Kinder (Satans barn)*, hvor man på tittelsiden kunne lese: "Tiltegnet maleren Edvard Munch med hjertelig vennskap." Historien om hvordan Munch ble oversendt den dediserte boken er ganske fornøylig: Przybyszewski, som hadde sluppet opp for eksemplarer av *Satans barn*, ba deres felles venninne, Hedvig Aubert, om å forære Munch det hun selv hadde fått av forfatteren. Przybyszewski kunne forklare:

(...) Munch må jo ha et, et som er tilegnet ham. Vær snill å skriv som tilegnelse: Han hader Dig!¹¹

I dag finnes to eksemplarer av *Satans barn* (i tysk utgave) i samlingene til Munch-museet. Ifølge Martin Nag har antagelig "Munch kjøpt det ene, mens Przybyszewski har forært ham det andre".¹²

Nok et minne om dette kunstneriske trekantforholdet finnes i Munchs bilder. Det har vært vanlig å anta at Munch malte Dagny og Stanisław i Berlin-perioden, men det bør understrekes at det her snarere er portretter av følelser og ikke en fremstilling av konkrete personer eller situasjoner. Munch portretterte også ekteparet Przybyszewski i den vanlige betydningen av ordet. Et av hans vakreste kvinneportretter er nettopp *Portrett av Dagny Przybyszewska*. Ikke like attraktivt rent visuelt, men like fullt fremragende i sin fremstilling av modellens personlighet, er *Portrett av Stanisław Przybyszewski*.

BLANT KUNSTNERE I KRISTIANIA

I 1894 besøkte Stanisław Przybyszewski for første gang Norge. Takket være bekjentskapet med Edvard Munch ble han fort populær blant unge kunst-

¹⁰ S. Przybyszewski, *Moi współczesni*. For norsk oversettelse, se: O.M. Selberg, Stanisław Przybyszewski og 1890-årenes norske kunst og litteratur, *Samtiden*, 79 årg, 1970.

¹¹ S. Przybyszewskis brev til H. Aubert, udatert, mest sannsynlig etter 6.06.1897, upubliseret. Originalen finnes på Kvinnemuseet i Kongsvinger.

¹² M. Nag, *Stanisław Przybyszewski...*, s. 13.

ner i den norske hovedstaden. Jens Thiis kunne senere minnes "en spesiell våraften på Nordstrand utenfor Oslo, i leiligheten til den kjente forfatteren Gabriel Finne, som også Przybyszewski nevner i sine erindringer. Det begynte på Grand Café, hvor man vanligvis holdt av et lite bord for dr Ibsen, alltid med den samme uadskillelig flaske whisky. Etterpå ga man seg i vei til Finne. Til å begynne med akkompagnerte Thiis den delikate Obsthfelder, den mykeste og mest følsomme av Nordens poeter, som spilte fiolin. Under konserten ble det drukket tett, med det resultat at Przybyszewski snart ble lagt til sengs. Etter en stund, da Obsthfelder begynte å spille igjen, kom Przybyszewski inn i salongen, hvor han snart trollbandt hele forsamlingen med en sjeldent inspirert Chopin-tolkning. Sommernatten nærmet seg slutten, og hele selskapet ga seg i vei med første tog til Oslo. Fra jernbanestasjonen fortsatte de, med Obsthfelder i spissen spillende på fiolin, helt opp til universitets arkader og videre til slottsparken, hvor man så tok farvel!"¹³

Men ekteparet Przybyszewski traff ikke norske kunstnere utelukkende på Kristianias sjenkesteder. Da Dagnys onkel, Otto Blehr, var statsminister, frekventerte herr og fru Przybyszewski også hovedstadens salonger. På et ball traff Przybyszewski Henrik Ibsen. Mange år senere, i sine memoarer, beskriver han denne episoden:

(...) gamle Ibsen, som var så tilknapet at man faktisk ikke kunne se noe av ham bortsett fra knappene på hans frakk som var trukket helt opp under skjegget, gjorde beåret meg (...) med vennlig konversasjon på en mottagelse hos statsminister Blehr.

Og slik forløp den minneverdige samtalen, som ble ordrett repetert kort tid etter: 'A – a!' – et meget vennlig håndtrykk. – 'Jeg har hørt meget om Dem, meget godt og meget dårlig – men det er viktigst når man hører meget dårlig om en ung kunstner'. – En eller annen eksellense kom bort til oss og samtalen ble avbrutt.¹⁴

Det som alltid kjennetegner Przybyszewski er hans hang til fri fantasi. I et brev til sin voksne sønn Zenon P. Westrup Przybyszewski, gjengir han den norske dikterens ord på en litt annen måte:

Gamle Ibsen sa til meg da jeg møtte ham: 'Jeg har hørt meget om Dem, noe godt og noe dårlig – men det virker som om De er av den type kunstnere som har tid.'¹⁵

Det bør nevnes her at diskusjonene om politikk og samfunn som fant sted i statsminister Blehrs salonger fikk sitt litterære uttrykk i *Unterwegs (Underveis)*, et av verkene i Przybyszewskis romansyklus *Homo sapiens*.

¹³ S. Sawicki, Norwegowie o Przybyszewskim, *Wiadomości Literackie*, nr. 13, 1934, s. 540.

¹⁴ S. Przybyszewski, *Moi współcześni. Wśród obcych*, Warszawa 1926, s. 217. For norsk oversettelse, se: O.M. Selberg, Stanislaw Przybyszewski...

¹⁵ S. Przybyszewskis brev til Z. Westrup, udatert, mest sannsynlig før 4.03.1922. (Kvinne-museet i Kongsvinger – jf. Aleksandra Sawicka, Nieznane listy Stanisława Przybyszewskiego do dzieci, *Pamiętnik Literacki*, nr. 3, 2005, s. 211).

Przybyszewski var likevel skuffet over Norges kulturliv. I et av sine brev til tyskeren Richard Dehmel gir han uttrykk for hva han mener:

Her i Norge finnes det selvfølgelig ingen mennesker, i hvert fall ingen som man ikke har fått fullstendig nok av etter to gangers samvær; folket er meget ungt, blottet for kultur og tradisjon. Det er forunderlig hvilket smålig pedanteri, hvilke åndelige rariteter og idiotismer en ung kultur frembringer. Jeg synes selv jeg er uendelig overlegen, en gammel patrisier blant unge, flinke gutter. Det er virkelig interessant hvordan vi europeere har latt oss besnære av disse skandinavene. (...) Menneskene er som naturen: åndelig ufruktbare; de eier ikke egne motiver, alt importerer de fra utlandet.¹⁶

EKTEPARET PRZYBYSZEWSKI OG GUSTAV VIGELAND

Blant de norske kunstnerne fantes det likevel én polakken lot seg begeistre av. Det var Gustav Vigeland, som ekteparet Przybyszewski ble kjent med personlig, mest sannsynlig høsten 1894. I brevet til Richard Dehmel skriver Stanisław følgende om nordmannens kunst:

Her i Norge har jeg sett noe mektig; det er verkene til billedhuggeren Vigeland. For en veldig storhet! Sammenlignet med ham er Sinding intet.¹⁷

Ekteparet Przybyszewski fikk anledning til se en utstilling med Vigelands skulpturer. Mest sannsynlig laget også Vigeland bysten av Przybyszewski på denne tiden. Og i Berlin, noen måneder etter, arbeidet den norske kunstneren med en byste av Dagny, men ødela den. Det er verdt å merke seg enda et portrett av Przybyszewski som kommer fra nordmannens hånd. Cirka tyve år etter at han møtte ekteparet Przybyszewski for første gang, begynte han å arbeide med tresnitt. På denne tiden laget han et portrett av Przybyszewski. Vigeland, som respekterte polakken og hans litterære virksomhet – særlig hans delaktighet i opprettelsen av det tyske kunstmagasinet 'Pan' – laget et tresnitt hvor Przybyszewski er fremstilt med et behåret øre, og sammenlignet ham på den måten med skogsguden Pan.

Vigeland kom til Berlin i februar 1895. I noen dager bodde han i Pankow hos Przybyszewskis. Kunstnerne møttes svært ofte på det berømte vertshuset 'Den sorte gris' eller hjemme hos venner. Jens Thiis, som også moret seg i Berlin på denne tiden, husker en av disse sammenkomstene:

Vigeland fremla fotografier av sine arbeider, *Helvede* og de første pasjonerte kjærlighetsgruppene som vakte den største interesse. Munch snakket løs med sine springende og tend-

¹⁶ S. Przybyszewski, *Listy...*, s. 78. For norsk oversettelse, se: O. M. Selberg, "Stanisław Przybyszewski..."

¹⁷ S. Przybyszewski, *Listy...*, b. 1. s. 98. For norsk oversettelse, se: O.M. Selberg, Stanisław Przybyszewski...

ende paradokser. Musikken blev besørget av Staszu, som spilte Schumann og Chopin med hele sitt temperament, og av Obstfelder, som gjerne bar sin violin med sig, spilte Grieg, Svendsen og Bach. Det var en herlig aften. Men fru Dehmel var en streng dame som syntes at allting skulde ha sin ende. Det syntes ikke vi, og symposiet blev flyttet over til Staszu og Duchna. Her blev verten ganske borte for oss, og da vi lette efter ham, fant vi ham ikke i sin seng, men ute i vedboden, sittende høit oppe på en bjerkestabbel, splitter naken. Her satt han og spilte Satanas ganske for sig selv, galningen! I den grad hadde Vigelands *Helvede* gjort inntrykk på ham. Merkelig nok undgikk han lungebetendelsen, for det var 10. februar og bitende kulde.¹⁸

Sterkt påvirket av den norske skulptørens arbeider, planla Przybyszewski å skrive et essay om ham. Noen måneder senere skriver Przybyszewski til forfatteren og kritikeren Zenon Przesmycki og forteller om sine planer:

Vigeland er i det hele avgjort den mest geniale billedhugger siden Michelangelos tid. Jeg forbereder akkurat en utførlig studie over hans verker. Han er det eneste menneske i hele Norge. Flere mennesker finnes faktisk ikke her. Men det er fullstendig nok å frembringe en slik Vigeland.¹⁹

Przybyszewskis essay om Gustav Vigeland fikk tittelen *Ein Unbekannter* (*En ukjent*) og ble publisert i 1896 (i forkortet versjon) i det Wien-baserte magasinet 'Die Zeit' og i det danske tidsskriftet 'Tilskueren', samt (i helversjon) i Berlin-tidsskriftet 'Die Kritik'. Et år senere ble essayet også utgitt som separat, nå i en lettere revidert utgave og med tittelen *Auf den Wegen der Seele*. Teksten ble videre oversatt til polsk og tsjekkisk. I Polen ble den trykket i 'Życie', hvor Przybyszewski også presenterte reproduksjoner av Vigelands arbeider. I sin artikkel beskriver han bl.a. relieffet *Helvete*, som hadde gjort et sterkt inntrykk på ham:

I midten av dette enorme relieffet sitter satan med ansiktet støttet mot to krampaktig sammenpressede knyttenever. Pannen er bred, mektig med to markerte humper, furet av indre smerte, munnen er sterkt sammenknepet, og fra under to busker av noen bryn stirrer øyne, hvor kvalte smerteskrig er stivnet i denne mektige, dystre, utilnærmelige sjel.²⁰

Selv om Przybyszewski konsentrerer seg i sin artikkel utelukkende om utvalgte arbeider av Vigeland, oppsummerer han:

Og igjen tales og skrives det meget, særdeles meget, om en 'ny' kunst. Hvert eneste år begaver oss med en 'ny' ualminnelig retning og hvert femte år konstaterer kritikerne, at nå er sannelig en ny vår i kunsten opprunnen. Vigelands kunst har intet til felles med de 'nye' strømningene, 'nye' retningene, den er verken gammel eller ny, men rett og slett kunst: liv, lidenskap, vanvidd og dybde. den er sjelens åpenbaring.²¹

¹⁸ J. Thiis, *Edvard Munch og hans samtid*, Oslo 1933, s. 221.

¹⁹ S. Przybyszewski, *Listy...*, b. 1, s. 101. For norsk oversettelse, se: O.M. Selberg, Stanislaw Przybyszewski...

²⁰ S. Przybyszewski, *Na drogach duszy. II. Gustaw Vigeland, Życie*, nr. 48 og 49, 1898.

²¹ S. Przybyszewski, *Na drogach duszy. II...*

Przybyszewskis tolkning av Vigelands kunst, hvor han fremfor alt ser lidenskap og vanvidd, ble kritisk mottatt av Vigelands mesén, Sophus Larpent, som i dagsavisen 'Aftenposten' rettet et sterkt angrep mot essay-forfatteren.²² Kunstneren selv var heller ikke udelt begeistret for denne forståelsen av sin kunst. I et brev til Larpent skriver han:

Jeg vidste klart, at, naar Przybyszewski skulde tegne et Billede av mig vilde det mer komme til at ligne en stor Kjønsdel end et helt Menneske. – Men Artikkelens har glædet mig alligevel, (...) den er intetst gjort. (...) Det er Fan gale mig det bedste jeg har læst om Kunst (...)²³

Ikke desto mindre dementerte Vigeland Przybyszewskis påstand om at de to ved flere anledninger skulle ha diskutert nordmannens kunst. I et annet brev til Larpent skriver Vigeland:

Om Przybyszewski har talt indgaaende med mig om mine Arbeider, ja, det er ikke godt at svare paa, for vi var altid drukne sammen. Jeg mindes ikke, at vi noengang har siddet og Talt 'Inngaaende' om Tingene, nei, det mindes jeg ikke. For vi var jo altid drukne i Berlin. I Kristiania modtes vi nogle Gange, men aldrig allene, der var altid flere sammen. Og vi talte aldrig om mine Arbeider (...).²⁴

Forholdet mellom Przybyszewski og Vigeland kan neppe beskrives som gjensidig kunstnerisk forståelse. Likevel var Przybyszewskis bidrag til at nordmannens kunst ble kjent i europeiske kulturkretser enorm. Like etter nedleggelsen av 'Życie', som hadde publisert flere reproduksjoner av Vigelands arbeider, overtalte Przybyszewski ham til å samarbeide med det Warszawa-baserte kunstmagasinet 'Chimera', hvis hovedredaktør var Zenon Przesmycki. Fra denne perioden stammer det som antakeligvis er Przybyszewskis eneste brev på norsk:

Min kjaere, dyreste ven.
Vaer so snil och tillad at flere fotografier af dine statuer blir reproducet i den bedste vornemt tidskrift i Polen.
Du faa de bedste reproductioner, som kan taenkes.
Jeg tvifler ikke at du gjør mig den store tjeneste og sender straks self, eller gir disposition til Larpent, saa vi kan faa so mange fotografier, som muligt.
Du vet, hvor jeg elsker dig, hvor jeg er glad, at gjør dig bekjendt i Polen, och her so mange, mange mennesker som tilbeder dig.
Gjør det kjaer, men straks.
(...)
Chimera har til redacturen den fineste og en stor, stor kunstkjenner Z. Przesmycki. Han har seet flere fotografier af dine værker i Paris og er aldeles begeistret.

²² For en diskusjon rundt dette, se: O.M. Selberg, Eseg Stanisława Przybyszewskiego...

²³ G. Vigelands brev til S. Larpent av 8.06.1896. Originalen finnes på Vigeland-museet i Oslo. Sitert fra M. Nag, Stanislaw Przybyszewski..., s. 42.

²⁴ G. Vigelands brev til S. Larpent av 28.07.[1896]. Originalen finnes på Vigeland-museet i Oslo.

Han skriver og ber dig selv. – Hans brev er på fransk. Lad dig oversætte.
Det er min første brev på norsk. Leer ikke.²⁵

Dessverre ble ikke noen av de norske kunstnerne, heller ikke Vigeland, presentert i 'Chimera'. Det hersker likevel ingen tvil om at vi kan takke Stanisław Przybyszewski for at det polske publikum fikk stifte bekjentskap med Gustav Vigelands kunst. Det er også verdt å nevne at det som trolig er den siste polske aksent i Vigelands biografi kom i 1938 med Władysław Neumanns forespørsel til skulptøren om å lage en byste av Józef Piłsudski. Nordmannen avslø tilbudet med den begrunnelsen at han allerede hadde for mye å gjøre.

EKTEPARET PRZYBYSZEWSKIS LITTERÆRE SAMARBEID

Dagny Juel kan vi takke for at Przybyszewski i det hele tatt finnes i det norske litterære landskapet. Det var hun som oversatte til norsk romansyklusen *Homo sapiens*. Annen del av denne trilogien – *Unterwegs* (som kronologisk sett ble skrevet tidligere) – så dagens lys først i Dagnys norske oversettelse med tittelen *Underveis*. Denne utgaven ble høyt verdsatt av Arne Garborg, noe som ble formidlet videre av dagsavisen 'Verdens Gang'.²⁶

Takket være sin hustrus bestrebelse ble altså Przybyszewski den første polske forfatter som fikk utgitt en bok som i sin helhet var oversatt til norsk. Hittil var det kun snakk om kortere utdrag av eller fragmenter fra bøker. Dagny oversatte deretter til norsk tredje del av *Homo sapiens* – *I Malstrøm*, som derimot ikke ble utgitt (dette verket finnes kun i et 255-siders manuskript i Nasjonalbibliotekets samlinger i Warszawa). I 1900 ble også første del av Przybyszewskis trilogi, *Over bord*, oversatt til norsk – av Boo Hjärne – og utgitt i Stockholm. Denne delen hadde tidligere, i 1896, blitt oversatt til dansk og utgitt i København, skjønt det i denne utgivelsen ikke finnes noen opplysninger om hvem oversetteren er.

Som Dagnys biograf, Mary Kay Norseng, skriver:

I forholdet til Stach syntes Dagny ikke bare å akseptere entusiastisk, men hengi seg til, den sekundære rollen som redaktør, agent, oversetter, muse og hushjelp.²⁷

Dagny hadde alltid stor respekt for sin mann som litterat. Vi kan si at hun var hans egentlige impresario; hun ivaretok hans interesser ikke bare når det gjaldt å styrke det beskjedne husbudsjettet med forfatterhonorarer, men frem-

²⁵ S. Przybyszewskis brev til G. Vigeland, udatert, mest sannsynlig av 12.10.1901. Originalen finnes på Vigeland-museet i Oslo. Sitert fra M. Nag, Stanisław Przybyszewski..., s. 47. Publisert også på polsk – jf. Aleksandra Sawicka, Listy Stanisława Przybyszewskiego do Skandynawów, *Pamiętnik Literacki*, nr. 3, 2005, s. 192.

²⁶ Se: notisen i 'Verdens Gang' 5.06.1895.

²⁷ M.K. Norseng, *Dagny Juel. Kvinnen og myten*, Oslo 1992, s. 85.

for alt når det gjaldt å sikre mannens kunst en høyere status. I brevene til familie og venner gir hun ofte uttrykk for sin begeistring over hans nyeste arbeider. Som f.eks. her, i et av brevene til sin mor:

Og du kan simpelthen ikke gjøre dig nogen forestilling om, hvilke herlige ting han har skrevet nu, siden han blev frisk. Tre nye dramaer, som nu skal gå overalt i Polen og en roman, som skal gå i Przeskicis nye tidsskrift. Alle står rent på hovedet for ham.

Slig som han har arbeidet i denne tid det er rent overmenneskelig!

Gjort i stand og forberedet de nye tyske oplag – oversat selv til polsk hele Homo sapiens – Underveis – Overbord – I Malstrømmen – som nu netop er kommet ud! Besørget at den masse korrektur. Skrevet alle disse herlige nye ting om tilligt til foredrag, som ha nu skal holde i Warschau straks vi kommer dit!

Er det ikke imponerende, så ved jeg ikke hva!²⁸

Dagny ikke bare oversatte sin manns verker, men forsøkte også å inngå avtaler på hans vegne med de skandinaviske forlagene. Det var ikke bare hennes helse som skapte problemer, da hun høygravid skulle reise til København for å forhandle med forlagene, men hun begikk også en sosial blunder ved at hun uten tillatelse benyttet Garborgs private brev til Przybyszewski (noe hun senere beklaget). Hun ville referere til forfatterens autoritet i håp om at forlags-sjef Lars Swanstrøm skulle utgi hennes manns verker.²⁹

Men også i Polen ivaretok Dagny sin manns publiseringsinteresser. Hun forsøkte å få Przybyszewskis verker utgitt av redelige forlag. Da hun var i Warszawa bare noen uker før sin død, overbeviste hun sin mann (som da var i Lemberg) om at han skulle gi rettighetene til selskapet Gebethner & Wolff, og ikke til Jan Fischer, som var – ifølge Dagny – ”en absolutt, velkjent svindler”.³⁰

Da Stanisław Przybyszewski fikk jobben som redaktør i 'Życie' sørget han for at Kraków-publikummet fikk stifte bekjentskap med hustruens tekster. I magasinets spalter trykket han derfor Dagnys prosalyriske tekster og dramaer. I januar 1899 ble det publisert tre tekster under tittelen *Poezje proza* (*Sing mir das Lied vom Leben und vom Tode; Oh, la tristesse de tout cela, mon âme! ...* og *In questa tomba oscura*); i september – enakteren *Kiedy slonce zachodzi* (*Når solen går ned*), og i desember – dramaet *Grzech* (*Synden*). På begynnelsen av 1900, i siste nummer av 'Życie', kom den prosalyriske teksten *O zmierzchu* (*I tasmørket*). Den samme teksten ble publisert samme år i tidsskriftet 'Strumień' ('Bekken'). Przybyszewski planla også en bokutgivelse av dramaet *Grzech*, som skulle være åpningsteksten for bokserien *Biblioteka 'Życia'*, men måtte skrinlegge prosjektet pga av økonomiske forhold.

²⁸ D. Przybyszewskas brev til M. Juell, udatert, mest sannsynlig av 18.02.1901 (Kvinnemuseet i Kongsvinger. For delvis gjengivelse av norsk original, se: R. Lishaugen, *Dagny Juel...*, s. 192).

²⁹ Se: D. Przybyszewskas brev til A. Garborg av 5.06.[1895] (håndskriftsamlingen ved Nasjonalbiblioteket i Oslo, originalversjonen er delvis gjengitt i M.K. Norseng, *Dagny Juel...*, s. 86).

³⁰ D. Przybyszewskas brev til S. Przybyszewski, udatert, mest sannsynlig fra rundt 3.03.1901 (Kasprowicz-museet i Inowrocław; originalteksten på tysk er delvis gjengitt i M.K. Norseng, *Dagny Juel...*, s. 86).

Dagnys tekster som ble presentert i 'Życie' og 'Strumień', og som etter hennes død også ble publisert separat, ble oversatt av duoen Stanisław Lack og Stanisław Przybyszewski. Stanisław Lack – en ung begavet kritiker og polyglott – som skal ha lært seg dansk i løpet av en måned – gjorde det filologiske grunnarbeidet, mens Przybyszewski foretok sine rettelser.³¹ Det bør påpekes at Przybyszewski på denne måten i stor grad utydeliggjorde den klare teksten slik den forelå i den norske originalen. Vi kan si at hvis Dagny Juel, i sitt arbeid med å oversette sin manns bøker, var tro mot tekstens opprinnelige karakter, så preget Przybyszewski sin hustrus tekster med sin notorisk særegne stil, som ifølge Tadeusz Boy-Żeleński var '*Genezis z Ducha* blandet med kneipe' (*Genezis z Ducha (Genezis fra Ånden)* – var tittelen på den polske romantikeren Juliusz Slowackis poetiske traktat).³²

Det er derfor ikke så merkelig at man i Polen har uttalt seg lite flatterende om Dagnys verker. Verken anmeldelsene, som ble skrevet etter post mortem oppførelsene av hennes skuespill, eller meningene om hennes dikt på prosa var til Dagnys fordel. Stanisław Wyrzykowski, eier av 'Życie' og litterat, kommer inn på dette i sine memoarer:

Fru Dagny spilte meget godt piano og skrev tåkeaktige, lengtende, men meget dårlige dikt på prosa. Dessverre måtte de fra tid til annen trykkes i 'Życie', da både hennes mann og Wyspiański, som flere ganger portretterte henne med kritt eller blyant, insisterte meget på dette.³³

Anmelderen i Kraków-magasinet *Czas* skrev heller ikke det mest positive om Dagnys tekster. Da Przybyszewskis *Androgyne* og Dagnys *Poezye prozą* kom ut i 'Życie', bemerket anmelderen:

Herr Przybyszewskis manierthet – hans penn er blottet for stilistisk dygd – er gjenkjennelig i Fru Dagny Przybyszewskas tre små tekster.³⁴

Først etter Dagnys død, da Stanisław Przybyszewski ga ut hennes tekster i bokform, ga kritikeren Marian Massonius uttrykk for en mer fordelaktig vurdering. Om 1901-utgivelsen av samlingen som hadde tittelen *Kiedy słońce zachodzi* (*Når solen går ned*), og som Przybyszewski hadde utstyrt med et heller patetisk forord, skriver Massonius:

(...) Nettopp her ligger det urettferdige hva angår Fru Przybyszewska. Som man ser på hennes bøker, var verdien betydelig større enn det oversetteren hadde forstått: Hun hadde sitt eget, ekte talent.

³¹ Dette var tilfellet med teksten *Grzech*. Et manuskript av Lacks filologiske oversettelse med Przybyszewskis rettelser finnes i dag i samlingene til Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław. Høyst sannsynlig ble Dagnys øvrige tekster til på lignende måte.

³² T. Żeleński (Boy), *Blaski i nędze mowy polskiej*, *Wiadomości Literackie*, nr. 30, 1928, s. 238.

³³ S. Wyrzykowski, *Ver sacrum. Poemat mojej młodości*, håndskriftsamlingen ved Biblioteka Narodowa i Warszawa, s. 83.

³⁴ *Czas*, nr. 23, 28. januar 1899.

Talentet var verken stort eller originalt. Forfatterinnen evnet ingensteds å innta en genuint selvstendig eller uavhengig posisjon i forhold til sin tematikk. Dette er tekster som er gjennomgående *litterære*, tekster som nok har livets rett om ikke hovedsaklig, så til syvende og sist, takket være forfatterinnens forkjærlighet for en viss litterær retning. Innenfor disse snevre grensene ser man imidlertid et talent og en evne til å rette et konkret blikk på mennesker og hendelser og en evne til å gi dem, i det minste av og til, levende form.³⁵

Året etter, da det hittil ukjente dramaet *Ravnegård* (som Przybyszewski feilaktig oversatte til *Krucze gniazdo* (*Ravneredet*)), kommenterte den samme Massonius forfatterinnens litterære talent som følger:

Innenfor disse rammene er det i det hele tatt for mye begeistring over en litterær doktrine, det finnes verken ekte originalitet eller dybde, men det finnes en ikke så liten subtilitet, ofte oppriktighet og dristige synspunkter, og en gjennomgående ekte sjarm.³⁶

Dagny Juels dramaer ble satt opp flere ganger på polske teaterscener.³⁷ Det første som ble vist var *Krucze gniazdo*. Dette stykket ble for første gang utgitt på polsk i bokform i 1902, men da oversatte Przybyszewski tittelen feilaktig til *Krucze gniazdo* dvs. *Ravneredet* istedenfor *Ravnegård* som dramaet opprinnelig kalles på norsk. Oppsetningen ble gjort i desember 1902 på det daværende Teatr Miejski i Kraków. Skuespillet *Grzech* var også meget populært. I årene 1904 til 1909 hadde det faktisk hele seks premierer på teater-scenene i Dąbrowa Górnicza, Łódź, Warszawa og Kalisz. I Kalisz satte man i 1905 også opp enakteren *Kiedy słońce zachodzi*. I 1911 ønsket man i Polen for siste gang å spille Dagny Juells dramatikk. Man planla en oppsetting av *Krucze gniazdo* med den polske skuespillerinnen og forfatteren Gabriela Zapolska i hovedrollen, men da satte Stanisław Przybyszewski resolutt ned foten og – av hensyn til sin nye hustru Jadwiga – forbød forestillingen.

BILDER AV DAGNY JUEL

Til avslutning vil jeg gjerne komme inn på Dagny Juel Przybyszewskas tilstedeværelse i polsk billedkunst. I løpet av det korte Polen-oppholdet ble det gjort flere portretter av henne. I Kraków i 1899 kom Przybyszewskis verk *Nad morzem* dedisert 'Til min hustru'. Første utgave av boken var prydet med Stanisław Wyspiańskis tegning av Dagnys hode. I overgangen 1898 til 1899 gjorde Wyspiański også en kritt-tegning av Dagny. Denne tegningen var et av hans 'stamgjestportretter' som hang på veggen i kafeen Paon – hvor Krakóws

³⁵ M. Massonius, Dagny Przybyszewska. Kiedy słońce zachodzi, *Książkam* nr. 11, 1901, s. 467.

³⁶ *Ibidem*, s. 467f.

³⁷ For en detaljert oversikt, se: Marian Lewko, 'Zbłąkana gwiazda'. Próba inscenizacji dramatów Dagny Juel-Przybyszewskiej", i: M. Lewko, *Obecność Skandynawów w polskiej kulturze teatralnej w latach 1876-1918*, Lublin 1996.

kunstner-bohemer hadde sitt tilholdssted. I dag er bildet i privat eie og fast utstilt på Nasjonalmuseet i Warszawa.

I Kraków-perioden ble det laget enda et portrett av Dagny som man mener Wyspiański er opphavsmann for. Det er et av bildene som er malt på et enormt utstruktet lerret i kafeen; det har faktisk gått over i historien som 'Paon', og henger i dag i Nasjonalmuseets samlinger i Kraków. Her kan man bl.a. se Dagny Juels ansikt på en naken kvinne som bæres bort i armene på den heslige Pan. Uten tvil en allusjon til Dagnys arbeidet for det berømte tyske magasinet.

I samme periode, dvs. første halvdel av 1899, laget skulptøren Jan Nalborczyk en medalje med Dagnys profil. Denne ble laget i minst to utkast – en av disse finnes i dag i Kasprowicz-museets samlinger i Inowrocław, en annen eies av Det jagellonske universitets museum i Kraków.

Da Dagny sommeren 1899 oppholdt seg i Zakopane poserte hun for nok et portrett. Mannen bak dette bildet var Wojciech Weiss. Portrettet var i mange år i hans arvingers eie, men i 1990-årene ble det oppkjøpt av Litteratur-museet i Warszawa.

I de siste ukene av sitt liv bodde Dagny i Warszawa, hvor hun poserte for ytterligere to portretter. Det ene av disse, som er laget av Konrad Krzyżanowski, forsvant under annen verdenskrig og eksisterer i dag utelukkende som reproduksjon. Det andre, et bilde malt av datidens populære portrettør Maria Nostitz-Wasilkowska, var lenge i Dagnys families eie. For ikke lenge siden ble det oppkjøpt av Kvinnemuseet i Kongsvinger. I løpet av Dagnys korte opphold i Polen laget altså flere av landets mest fremragende kunstnere hele syv portretter av Stanisław Przybyszewskis hustru. Som en kuriositet vil jeg nevne nok et portrett: det ble tegnet av den polske dikteren Maryla Wolska året etter Dagnys død, og det viser den vakre, sigaretttrøkende fru Przybyszewska – slik denne amatør-tegneren ønsket å huske henne.

Dagny Juel og Stanisław Przybyszewski har meget tydelig skrevet seg inn i Polens og Norges kulturhistorie. De utgjorde et uvanlig par kunstnere – litterater, oversettere. Selv om det kan være vanskelig å bedømme Przybyszewskis motiver for å promovere sin hustrus tekster – jeg tenker her på hans nonchalante polske oversettelser – bør vi verdsette Dagnys altoppofrende innsats for å fremme sin manns verker i Skandinavia. Dermed skylder vi begge to en stor takk – også Dagny som forble i skyggen av Przybyszewski – for å ha vært 'kulturarbeidere', for å ha bidratt så sterkt til populariseringen, i Polen og andre europeiske land, av de norske kunstnerne Edvard Munch og Gustav Vigeland.